

KÉRDEZETT LÁNG ZSOLT

Azt mondják, hogy az emberi emlékezet hét emberöltőnyi, vagyis nagyjából hét nemzedék emlékeit képes úgy-amennyire befogadni. Ez kb. 200 év. A te emlékezeted hol kezdődik? Szeretném, ha arról is beszélnél, hogy a családi és (nevezzük így:) a kulturális emlékezet milyen viszonyban van egymással?

Az én emlékezetem nem az én emlékezetem. Vagyis nem csak az enyém. Van, amiről tudom, hogy készen KAPTAM, de egy ideje azt is sejtem, hogy a saját kisgyerekkori emlékeim egy része is valószínűleg a családi legendáriumból került vissza hozzám, illetve homályos emlékfoltok körvonalait megerősítette. Formát kapott, történet lett. Valami könyvfélén dolgozom, lényegében erről a meg-megszakadó folytonosságról és örökségről szól.

Milyen szép, ahogy ebben a mondatodban kétféle emlékezet kapcsolódik, az én emlékeit a szülők emlékei kölcsönzik... Érdekes egyébként, ki meddig megy vissza az emlékezésben... Ha a József és testvérei megírása emlékezésnek nevezhető még egyáltalán... Kertésznél egyértelműen az én-kört érinti az emlékezés, persze amikor kínlódba keresi az emlékezés nyelvét, akkor rá kell jönnie, hogy az én emlékei, már csak a nyelv miatt is: kollektivitás-függők. Épp ezért a kollektivitás olykor eszközként használja, ti. az emlékezést az én megregulázására. Te mikor találoztál először azzal, hogy a veled megtörtént eseményekre a kollektivitás másképp emlékezik? Mikor találoztál először az emlékek manipulálásával?

Itt, szerintem, több kérdés van. Megpróbálom őket a saját sorrendembe illeszteni. Talán van egy előidő az egyén életében, amikor az én még nem öltött önálló alakot. Magamról szólva: énem mint személy, legjobb esetben alakulóban lehetett, egyfajta szimbiózisban éltem anyámmal. Leginkább képeket látok, ha fel akarom idézni legkorábbi emlékeimet. Kívülről látom magamat. Ez összefügghet elkallódott vagy albumban sárguló fotókkal. Képek képét őrizném emlék gyanánt? Lehetséges. Például ülök egy csipketerítő asztalon, mellettem egy kék vázában tulipánok, egy szál – fehér vagy halványsárga tulipán – a kezemben. A fekete-fehér fotó idején emlékem, ha az, színekben rögzíti a múltat. Mit jelenthet ez? Hogy később „kiszíneztem” egy fényképet? Akkor melyik az emlék? Egy kép képe, kissé meghamisítva? De van olyan is, amit hitelesít sajátomként éppen az, hogy anyám kissé másképp emlékezett a történetre. Mert ez már történet, nem állókép. Sőt, két történet, az egyik az anyámé, a másik meg az enyém. Talán akkor született meg az én. A Türr István utcában laktunk, egy régi villaszerűség emeletén, és akkor én az önállósodás – a tanulás? a kíváncsiság? – merész és ügyetlen lendületével elindultam egy elég meredek falépcsőn, amely a lakás előteréből az udvarra vezetett... Látni vélem, amint gurulok lefelé, minden lépcsőfokon koppan a fejem, de még nem sírok. Majd csak amikor anyu utolér – én már leértem –, elég gyöngéden felkap, s meggyőződve róla, hogy ép vagyok, semmim sem törött – elég gyöngéden elfenekel. Csakhogy ő utóbbi mozzanatra nem emlékezett később, én is csak azért talán, mert ez volt az első tetteges büntetés. Összesen nem volt sok.

Arra emlékszel, melyek voltak az első mesék, az első történetek, amiket hallottál? Volt-e nálatok olyan megkülönböztetés, hogy magyar mesék, zsidó mesék? Magyar történetek, zsidó történetek?

Nem az első mesére, hanem az első altatódalra emlékszem. A dallamára még ma is. Néha dúdolom. A szöveg tartalmát ismerem, szavakra emlékszem, fonetikusán, tehát valószínűleg helytelenül, hiszen nem értettem őket: jiddis dal volt. Anyám is a gyerekkorából hozhatta, tehát a nagymamától örököltem, aki nagyon korán elvesztette a szüleit, értékes öröksége lehetett ez a nagyon egyszerű dal. Engem mindig, mondhatni máig megnyugtat, elszongit, talán mert anélkül, hogy a szót kimondaná, a szeretetről szól. Gyerekkoromban beburkolt valamilyen biztonságba, nyugalomba. Ugyanilyen régi emlékem egy gyerekmondóka: „Lóg a lába, lóga, Julikának nincsen semmi dolga, nincsen neki semmi dolga, csak a kicsi lába lóga...” Nagymamám mondogatta, aki 1939-ben halt meg, amikor hároméves voltam, szövegemlékeim közül biztosan ez az első. A mesékkal viszont eljött a szorongások ideje. Anyámnak hamar észre kellett vennie, hogy bizony cenzurázni kell a klasszikus meserepertoárt. Mindent komolyan vettem, beleéltem magam. Biztosan megfigyelted, hogy mennyi ijesztő eleme van a meséknek. Mintha csak a legtöbb népi, névtelen vagy profi meseszerző ragaszkodna hozzá, hogy a veszély, sőt a halál része legyen zsenge kortól a gyerek nevelésének, mintegy felkészítse az életre. Ószintén szólva sosem, azóta sem választottam el a valóságot a képzelettől, az életet az irodalomtól. Hogy a vidám mese is belépett a világomba, azt egy 1942-ben megjelent könyvritkaságnak köszönhetem: Szentimrei Jenő szerkesztette a Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet című kötetet, vers és próza is van benne, nagy élvezettel forgatom öregkoromra is.

Szentimrei Erdélyi népköltészetét olvastátok otthon – volt valamilyen „erdélyiség” nálatok? Egyáltalán, mikor kezdett érdekelni, hogy te ki vagy, hova tartozol, kikhez?

Mi ebben a meglepő? Akárcsak az úrhatnám polgár, Jourdain úr, aki nem tudta, hogy prózában beszél, a családom se tudta, csak gyakorolta nyelvében, életvitelében, kultúrájában a kettős identitást. Egy ideig én csak a szüleim kislánya voltam, jó kislány, szép kislány, okos kislány. Négyéves voltam, amikor aput – aput! – sírni láttam. Egy ismerős család ablakából néztük a magyar csapatok bevonulását, és nagyon meglepett, amikor anyám, a nagy realista, azt mondta: „Fogsz te még sírni, de nem örömdben!” ... Nem értettem az egészből semmit. Felnőtteket sírni aztán négy év múlva láttam megint, amikor anyám és a nagynéném a konyhaasztalon egy régi paplan atlaszhuzatából, gondosan kicentizve és körülrajzolva, sárga csillagokat vágott ki, az egyiket az én kabátomra varrták fel, és potyogtak a könnyeik. Akkor kellett volna anyámnak megmagyaráznia azt, amit te most kérdezel: ki vagyok? mi vagyok? hova tartozom? Talán nem ért volna olyan váratlanul az az ugyancsak '44-es március 15-ike, amikor a mi szigorú, ám a politikában alighanem rosszul tájékozódó tanító nénink, Vízny tanító néni épp velem szavaltatta a Nemzeti dalt, minekutána néhány osztálytársam a Kismester utca sarkán megvárt, és alaposan elagyabugyált, mert – mint szóval és ökölrel tudtomra adták, nem tartozom a nemzethez, büdös zsidó vagyok, semmi közöm Petőfihez. Pokoli lecke volt. De: és ezt valahol, sok év múlva megírtam, nem sikerült kiverniük belőlem Petőfit.

A szüleidtől végül kaptál „Ki vagy? Mi vagy? Hova tartozol?” – magyarázatot? Beszéltek ők neked ilyesmiről?

Fokozatosan ment végbe identitástudatom kialakítása. A háború után a szüleim kettős identitástudata romokban hevert. Ami természetes volt addig, hirtelen aberráció lett, az elviselt megaláztatás, kirablás, barátok pálfordulása fájó sebeket ejtett, főleg az elpusztított rokonok kínhalála nehezen volt – sehogyan sem volt – feldolgozható. Nem volt könnyű engem ilyen lelkiállapotban megnyugtatniuk, felvilágosítaniuk arról, amit ők maguk sem tudtak egykönnyen felfogni. De hát ott volt a nyelv! A románhoz képest, amelyet sose tanulták meg rendesen, a magyart meg olyan szépen beszéltek, hogy már az egyfajta szellemi meghittséget jelentett számomra is, apunak a magyar nótá, anyunak kicsi koromtól a magyar vers, Petőfi, Ady, József Attila köteteit megőriztem, agyonolvasott példányok – halálos ágyán is kérte József Attilát, félvakon, nagyítóval, úgyszólván kívülről, amit keresett, a könyv hűségese, ott nyílt ki, a kedvenc verseknél...

És egy másik, „földrajzi” identitásról is szeretnék kérdezni: van ilyesmi benned? Valamilyen vonzalom Kolozsvárhoz? Erdélyhez? Egyáltalán, városokhoz? Földrajzi helyekhez? Fontos neked, hogy a térben otthon érezd magad?

Kolozsvár az otthonom, Erdély a hazám. Ötven év szolgálat után talán nem szorul bizonyításra.

Szerinted mi az, ami nem változott Kolozsváron? Van valami, ami örökké az maradt, ami gyerekkorodban vagy egyetlen éveid alatt is volt? Van valamilyen örök Kolozsvár?

Róma templomai között van egy, amely az idő múlásáról, rombolás és építés történetéről szól a kultúrában, a legyőzött régiről s a rátelepedő újról. A neve: Santa Maria sopra Minerva. Kolozsvár nem Róma, a mi falunkban – a népdal szerint – csak két torony látszik, de Mailandban harminckettő. Mondjam azt, hogy inkább nézem az abonyi kettőt? Hazudnék. Nekem ez is, az is kell. Csakhogy Kolozsvár gótikus, barokk, klasszicista tornyai közé egyre több bizáncias stílusú tolakodik. Nem bántom én senki hitét, senki tornyát, csak hát a város jellege, arculata, lelkülete egyre távolodik attól, amit gyerekkoromtól megszoktam, megszerettem, s vágyódtam utána akkor is, amikor szülővárosom sokezered magammal kitagadott-forma. A fiammal szokásunkká vált egy ideje, hogy belopózzunk évszázados házak kopott udvarára – némelyikben már söröző, kávézó, sőt pizza szaga terjeng –, és keresünk, gyakran találunk is valamit az ősi városból: falrész, árkádtöredéket, félig levakart címet, néma köveket. El kellett menekülnöm belőle, és visszajöttem hozzá, nem hagytam el ezt a várost se jó-, se rosszdolgomban, közünk van egymáshoz, hetvenöt évem beépült hosszú és változó, hol viharos, hol virágzó történetébe. A Fürdő utcában születtem, a Mátyás szanatóriumban, és a Majális út tetején, a neológ temetőben van a sírhelyem.

A Látó készített nemrég egy kolozsvári számot, és meglepett, hogy a bejött szövegek mennyit foglalkoztak a múlttal. Mintha Kolozsvárnak csak múltja volna. Érteni vélem, miért van ez, ugyanakkor kérdés, vajon nem volna-e érdemes nagyobb energiákat a jelen idejű otthonosság megélésére fordítani? Az otthonérzetnek is vannak technikái. Te mit láttál máshol? Berlinben, Rómában, Jeruzsálemben, ezekben a nagy múltú városokban mit gondolnak az ottaniak múltról, jelenről, s hogyan szerzik meg otthonosságukat?

Nem tudok megfogalmazást kiötlelni. De példáim vannak: nem szeretem a Louvre előtt az üvegpiramist. És ami talán meggyőzőbb: a fiam emlékeztetett arra a lázadászerű tiltakozásra Rómában, amikor a Piazza di Spagna mellett vagy vele szemben – nem tudom – McDonald's gyorsétkezdét akartak nyitni. A lakosság nem tűrte. Hol van nálunk olyan lakosság, amely hatékonyan tud és akar nem tűrni valamit? Valószínű, hogy ha egyszer maga a lakosság heterogén kultúrájú, vagy egyenesen fejletlen ízlésű, akkor állampolgári, városlakói gazdaszelleme sem lehet. Nem tudja belakni a teret úgy, hogy a tér is ép maradjon, és például a különböző korosztályok szellemi komfortja, otthonosságérzése, viszonya a hagyományhoz és a modernitáshoz harmonikus és egymás iránt toleráns legyen. Kolozsvárnak, mint a legtöbb európai városnak, a központ, ha úgy tetszik: a Fötér – a lelke, a jellegzetes arca. Hát most ez van átalakulóban.

A múltnak nem az a lényege, hogy volt, vagyis átalakul, netán elvész?

Igazad van: a kelleténél talán valóban többet foglalkozunk a múlttal, legalábbis a humán értelmiség, mintha a múlt tágasabb lenne, kényelmesebben lehetne benne forgolódni. Ez valószínűleg részben a perspektíva-vesztés, részben az érzelmi – jórészt romantikus, most már talán kevésbé érzelmesre festett, de még mindig érzelmek, indulatok hatását, s egyfajta nem csak történelmi nosztalgia hatását mutatja. De közben fiatal, korszerű szemléletben iskolázott történészek, szociológusok, antropológusok új utakon járnak, s kezd helyrebillenni az egyensúly. Na meg aztán épp az utazások lehetősége, az összehasonlításoké, gyakran éppen oda vezet, hogy – személy szerint például én fájlalom –, hogy nem feltétlenül azt tanuljuk a komparatív élményekből, ami valóban példaszzerű. Tartok tőle, hogy a döntéshozók, a városgazdák ízlése, kultúrája, érdekei, hogy finoman fogalmazzak: többnyire nem olyan városkép-eszményt képviselnek, amellyel a modern gondolkodású, de a hagyomány értékéhez, a folytonossághoz is ragaszkodó kolozsváriak azonosulni tudnának. Berlin jó példa arra, hogy romhalmazzá vált, ráadásul kettévágott fővárost hogyan lehetett helyreállítani úgy, hogy a sok pénz – igen fontos kellék! – találkozzék az örökölt urbanisztikai kultúra legjavával, s minden korszak vállalja és képviselje magát hitelesen, esztétikusan és praktikusán, s szolgálja mint látvány és műszaki lelemény, fantázia és civilizációs elv és gyakorlat a lakosság igényeit, a vendég elismerését, a múltat és a jelent.

Sokféle jártál, miben különböznek a nagy világvárosok, a nagyságon kívül, Kolozsvártól? Vagy még inkább: egymástól?

Párizsban mindvégig csodáltam, élveztem, hogy szokásom ellenére: nem tévedek el. Kartéziánus város, szabályosan gyönyörű, mondhatnám úgy is, hogy fegyelmезetten az. Szóval racionális, áttekinthető, logikus, azt sugallja, hogy az értelem az urbanisztikában is segít az embernek eligazodni a világban. Berlinben a tisztaság volt az, ami hallatlanul megnyugtató. Ott döbbsentem rá, hogy a kosz, a köpés a járdán, valahogy a lealacsonyodás, a káosz, az emberhez méltatlan lét közönyével függ össze, fáraszt és idegesít. Melyik az ok? Melyik az okozat? Berlinben új épületben laktam, laktunk, a Zoo és a kancellária között, reggelente a konyha-nappali üvegfala mellé leültem egy fotelba a teámmal, és néztem, amint a tip-top öltönyös, nyakkendőös kancelláriai tisztviselők a munkahelyük felé siettek. Gyalog – a kocsis persze a parkolóban – vagy biciklivel... A szemben levő ikerházat (amelyhez a vadiúj stílusban diszkréten igazodott), a maga szecessziós gyönyörűségében állították helyre, utcai földszintjén ikerüzletek: két antikvárium, szecessziós tárgyakkal, bútortól lámpáig és ékszerig. A kontraszt háttére pusztán a szegénységre és a gazdagságra korlátozódná? Nem tudom. Talán nem ilyen egyszerű. Jeruzsálem egészen más világ és helyzet. Elkülönülnek a történelmi korszakok, a sokféle múlt lelőhelyei, a kultúrák, vallások, negyedek, mindenkié és ezért talán senkié (nem véletlen, hogy a salomoni ítélet városa!), mert az egész fölött, a modernitás, az ősiség, a mindennapi élet és az életek sokfélesége fölött ott lebeg a végzet.

Azóta is visszhangzik bennem korábbi mondatod, hogy a Majális út tetején, a neológ temetőben van a sírhelyed. Ebből is a „végzet” szavát vélelem kihallani. A Mátyás szanatóriumtól a Majális út tetejéig ki van jelölve a sorsod? Így gondolod? Már mint hogy „ki van jelölve”? Vagy csak Kolozsvárra értetted? Az a város volt számodra kijelölve? Milyen viszonyban vagy a végzettel? Konkrétan: voltak-e életedben olyan események, amelyeket minden erőddel igyekeztél elkerülni, de mégis bekövetkeztek? Vagy eleve nem hadakoztál?

Nem vagyok fatalista. A harcimat megharcolom. Voltam úgy beteg, hogy elhatároztam: életben maradok. Elárultam az orvosnak, nevetve, miután már úgy tűnt, hogy győztünk, s azt mondta, hogy az élni akarás, a harci szellem nagyon sokat számít... Egyébként mindnyájan halandók vagyunk, bár legtöbben nem tudják ezt elfogadni. Én sem, bár tudom, hogy elkerülhetetlen. Kolozsvár a városom, minden fontos dolog itt történt velem, jó is, rossz is. Bár voltak pillanatok, amikor kísértésbe estem, hogy el innen, amíg nem késő! Aztán késő lett. Nem bánom. Egy helyen éreztem, hogy tudnék, sőt szeretnék ott élni: Dalmáciában. Jártál arra?

Igen. Kedvenceim a nevenincs tengerparti falvak. Amikor kiülök a kövekből kirakott mólóra, nem gabalyodok történetek hálójába, hanem egyszerű emberi állapotok érintenek meg. Mit jelent embernek lenni... mi a létezés lényege... mi az elvágyódás... mi a magány... mi az idő... stb. Minden fátum történetként lép elénk. Talán még a halandóságot is le tudnánk győzni, ha nem történetekben élnénk. Én miközben történeteket írok, folyton küszködöm ellenük. Persze, a kétely is megvan: lehetséges-e történet nélküli állapotokról regényt írni? Valahogy úgy néz ki, hogy azok a regényírók, akik szerették volna a történeteket mással helyettesíteni, belebuktak a vállalkozásukba. Illetve a bukás lett a történetük. Musil vagy Joyce, persze mindegyiküknél másképp. Számodra milyen regények voltak fontosak?

Mihály Emőke tutora voltam a Láthatatlan Kollégiumban, egy szemeszteren keresztül Tolsztojt olvastunk együtt, a Háború és békét. Megvannak valahol a jegyzeteim. Elolvastattam ezzel a hallatlanul okos, érzékeny lánnyal egy-egy fejezetet, aztán beszélgettünk róla. Amikor – a kilencvenes évek legelején voltunk – meghirdettem a témát, mindenki azt mondta, hogy senki sem fog jelentkezni, az oroszok „kimentek a divatból”... Én hiszek is, nem is a divatban, de Tolsztojban hiszek. És a regényben is hiszek. Bizony egyedül Emőke jelentkezett, ő ugyanis épp akkor érkezett vissza Bécsből, ahol szerencsére nem tudták, hogy az oroszok kimentek a divatból, és ahol ő (ösztöndíjjal persze) hónapokig, Balázs Béla kapcsán a huszadik századfordulót, századelőt tanulmányozta. Jó előkészítő volt Tolsztojhoz (is). Aztán volt egy kurzusom a várakozásról. Az egyik példámát Thomas Manntól kaptam, a József és testvéreiből azt a fejezetet, amelyikben József már a fáraó jobbkeze, és várja a testvéreit, akik a kútba dobták, s most elébe járulnak, hogy gabonát vegyenek, mert „a hét sovány tehén”, nem mint álom, hanem mint valóságos szárazság, inség Egyiptomba kergeti őket, de nem tudják, ki előtt hajlonganak... Milyen más ez a parodisztikus „ének az emberiségről”, mint Tolsztoj éneke az emberiségről! Aztán egy másik kurzusban, az esszé mint lehetséges regénykellék után nyomoztam, Proust és Németh László segítségével... De közelebről itt van Bodor Ádám... és már megint az oroszok: Ullickaja, akik nagyon különböző módon tudtak bánni a valóság és képzelet viszonyával az időben, amelyről tudjuk, hogy a regény mindenkor alapanyaga. Igen, akármilyen történik a világban, regényt olvasni muszáj és regényt írni muszáj!

Amikor először olvastam az Anna Kareninát, 12–13 éves voltam. De ma is bennem van az a szolidaritás-féle érzés Anna iránt. Kicsit úgy érzem, hogy tovább kell élnem az életét. Tovább kell harcolnom a harcait. Számodra kik voltak a meghatározó regényfigurák?

Érdekes: körülbelül annyi idős voltam, mint te, amikor Anna Karenina „mellé álltál”, én pedig Natasa Rosztovának szorítottam, nagyon haragudtam az öreg Bolkonszkij hercegre, de Natasa csalódás és dac táplálta butaságát is erősen kárhoztattam, amikor beleszédült Kuragin profi erotikájába... Különböző tizenévesen utánoztam, különösebb szelektivitás nélkül, olvasmányaim hősnőit, Marie Curie-től az Árvíz Indiában maharániáig... Hol egy ismerős nővértől kikunyerált fehér köpenyben kotyvasztottam kiürült gyógyszeres üvegcsékben sőt, szódabikarbónát, miegymást, hosszú hajamat kontyba csavartam a fejem búbján, illetve anyám gombos dobozát kineveztem az indiai hercegnő ékszeres kazettájának, és ócska függönyök szolgálták egzotikus keleti ruhatár gyanánt... Szóval nem csak a klasszikusok kötöttek le, hanem szinte válogatás nélkül olvastam sok mindent, ami azért volt – lett – hasznos, mert idővel felfedte előttem a nagy irodalom és a kommersz különbségét. A szerepjátszás meg kiszélesítette a világomat, az azonosulással végeredményben vágyakat személyesítettem meg, és példaképet kerestem: nevelődtem, igyekeztem valamivé, valakivé válni, identitások között válogattam.

Két Anna Kareninán felnőtt ember szerelme mennyire lehet az „övék”? Mennyire „képviseli” saját identitásukat?

Engem lánykoromban, mint hírhedt kékharisnyát, afféle láthatatlan fal vett körül, aminek volt valamilyen szelekció, vagy inkább preszelekció funkciója: előnye, hátránya. De tény, hogy aki egyáltalán az udvarlás szándékával közeledett hozzám, annak nemcsak önbizalma volt, hanem nagyjából azonos kultúrkörbe tartoztunk, ami nyilván az olvasmányok típusára, minőségére is vonatkozott, és megadta a hangját, a stílusát az érintkezésnek. És persze, akit én „szemeltem ki” magamnak, az már eleve megfelelt nemcsak a vonzalom nem mindig racionális szempontjainak, ha egyáltalán van ilyen, hanem szellemi igényeknek is, nyelvi kultúrának például, s máris az olvasmányoknál tartunk, ugyebár. Diákkorában – amikor én már jócskán koros tanár néni voltam – nem véletlenül Balázs Imi tudatosította bennem azt, ami egész életemben, éretlenül, éretten bennem volt és maradt, hogy nem különítem el szigorúan a valóságot az irodalomtól, vagy az irodalmat a valóságtól. Ez sem a legkorszerűbb szakmai és privát gyakorlat meg elv, de így van. Tehát ad notam Karenina: előbb mint kamaszlány, tehát félig gyermek, később mint anya elítéltem egy irodalmi hőst, mert otthagya a gyermekét egy férfi szerelméért, holott értettem, hogy boldogtalan házasságban él. Számomra egy regényhős éppoly valóságos ember, mint a barátaim vagy az ellenségeim. Anyámnak cenzúráznia kellett a meséket, melyek között, épp a klasszikus repertoárban, nem egy kegyetlen, sőt szadisztikus elem található. „De hát ez csak irodalom” – vigasztalta, nyugtatta kiborult kislányát anyám, aki halálos ágyán, félvakon, nagyítóval, de olvasott! Hogy mit? Verseket. Valójában neki a vers és a költő elválaszthatatlan volt, sőt elválaszthatatlan tőle, az olvasótól. Megdöbben, mikor kíméletlenül felvilágosítottam, hogyan számította ki hideg ésszel Poe a holló hatáselemeit... És ragaszkodott a Faludy-féle Villonhoz, besorolta romantikus hősei közé, hiába tettem elé az igazit, a hú fordításokat.

Az elképzelhetetlen lett volna, hogy jön valaki, akibe előbb beleszeress, és csak azután tudd meg, hogy miket olvas? Akiért lázadó irodalmi hősként kilépj saját köreidből?

Nagyon eltaláltál valamit. Nem azt, hogy a választottam miket olvas, hanem azt, hogy csodálkozik, lebeszél, minek tovább tanulnia egy menyecskeknak, hát nem elég művelt háziasszonynak lenni és az Ő feleségének? Bizony ez véget vetett egy túl fiatalon megkötött házasságnak. Különböző máig jó barátok vagyunk, naponta e-mail vagy skype köti össze Kolozsvárunkat New Jersey-vel, de panaszkodik, hogy nem érti esszéimet, miért nem írok regényt, kérdi dühösen, viszont a Transindex Holt Költői érdeklik... Egyébként vegyész.

Megértés, érdekes, hogy mennyire fontos az embereknek, hogy megértsék a társukat. De ritkán fogadják el, hogy a szerelem is a megértés eszköze. Vagy hiába vagyok az örültje, ha ő közben olvasni szeret, én meg nem, akkor le is út, fel is út?

Nem úgy van az! Ő tanult, mert érdekelte a kémia, és mellesleg meg akarta keresni a kenyerét. Engem érdekelt az irodalom, és én is kenyérkereső – vagyis önálló – ember akartam lenni. A megértésnek kölcsönösnek kell lennie. Ha együtt maradunk, ez nem sikerült volna. Mint barátság tartósnak bizonyult.

Képes-e egymást férfi és nő megérteni?

Nem tudom, és attól tartok, hogy a vita erről a témáról többnyire terméketlen. Mellesleg azt hiszem, hogy egyéneknél változik, hogy kibe mennyi empátia szorult, és ez nem feltétlenül a nemektől függ. Inkább talán nevelés, alaptermészet, az uralkodó kultúrához igazodás vagy annak elutasítása határozza meg. No meg az, hogy ki milyen személyes tapasztalatokat szerez vagy mennyire előítéletes. Ráadásul ez a kérdés nem mindig és mindenhol ugyanúgy tevődik fel és mostanában mintha termékeny válságba jutott volna a probléma.

Visszajutunk minduntalan a kultúrához, a neveléshez, a személyes tapasztalatokhoz, amelyeket részben az olvasmányainkon keresztül szerzünk be. Illetve kérdés, hogy az olvasmányainknak ebben manapság milyen szerep jut. Kérdés: mi számít ma kultúráképzőnek? Mennyire „kulturált” a mai világ?

Már a kultúra fogalma is megváltozott. Te például író létedre mérnöki végzettségű vagy, tehát nem egyoldalú a tájékozottságod, jártasságod a szellemi és gyakorlati világban – szabad a kettőt szétválasztani? –, mint nekem. Sokat olvastam, de ha a laptopom a begyakorolt egy-két műveleten túl „igényel” tőlem valamit, vagy én tőle, hát csődöt mondom. Az internet nagyon hasznos, de nem tévedhetetlen, és bölcsész, néprajz vagy média szakos diákjaim alig olvastak például szépirodalmat. Némelyik megkérdezi, hogy ha a kötelező olvasmányok közül elolvasta a Kosztolányi-esszét, muszáj a Babitsot is elolvasnia, mert az interneten nem találta... Márpedig – ha mondjuk –, mert megtörtént, napilap interjúban fiatal színházi rendező 'germanizmus' jelentésben használja a germanisztika szót, ott valami baj van. Vagy ha a végzős magyar szakos leányzó nincs tisztában a legelemibb fokon sem a tantárggyal, amiből éppen vizsgázik, és őszintén bevallja: „Engem ez nem érdekel, tanárom, én csak egy átmenő jegyet akarok” – akkor ugyancsak baj van a kultúrával. De talán nem csak azzal. És lehet, hogy ez a változás nem is baj – mindenkinek. Tartok tőle, hogy az a baj, nekem legalábbis baj és fáj, hogy a könyvkultúra, a humaniorák becsülete úgy általában oda lett. Az okokra nem térek ki. Nem is tudnám az egész jelenség-együttest szakszerűen elemezni.

Nem gondolod, hogy szükség van efféle teherre? Hogy az alkotó ember lássa és érezze, mennyire nincs becsülete annak, amit csinál? Számba vegye a lehetőségeit? Illetve vállalja az idegenségét?

Valamilyen teher mindig nehezedett az alkotó emberre. A terhek is rátartoznak, a maga és a többiek terhei. A maga és a többiek hiányérzete. A valóságot ismernie kell, az igazságot ki kell mondania. Ki, ha nem ő? Ha alkotó, akkor találja meg a mindenkori formáját a kimondásnak. Ha senkit sem érdekel – ami azért túlzás –, akkor az önmaga öröme, az alkotás öröme, mert van ilyen. Hátha akad valaki, most vagy valamikor, akinek ez kell. Tedd még hozzá: az idegenség és mondanivaló. De még mennyire az! Legalább száz éve jórészt erről szól például az irodalom. Kafkától Pilinszkyig és tovább.

Ha már őket említetted, akkor az áldozatot is említenünk kell, hiszen mindketten fontos szerepet szántak neki. Áldozat: milyen szerepe van a te életedben?

Az áldozat választott szerep, s még inkább az a mártírium. Ismertem valakit, aki azzal uralkodott környezete fölött, úgy kényszerítette másokra az akaratát, hogy minduntalan emlékeztette őket, hogy mennyi áldozatot hozott értük. Holott igazából nem is kérték az áldozatait, neki volt szüksége erre... Persze, magántermészetű volt ez az áldozathalmaz, hogy úgy mondjam, családi viszonylatban ment végbe az áldozat mint életforma, sőt életcél. Emlékszel az Ószövetségből Ábrahámra, amint kést emel fiára, Izsákra? De az áldozat - s vele a meghasonlás, az Úrnak engedelmes és a fiáért vérző szívű apa meghasonlása - elmarad. Az Úr angyalt küld. Nem kell Neki a gyermek vére, beéri a szertartással. Sokan foglalkoztak e mély értelmű történettel, Kierkegaard, Sartre, és nekem a legtöbbet Rembrandt mond róla, a hatalmas kompozícióból Ábrahám kezei, az egyikkel emeli a kést, a másikkal eltakarja a megkötözött fiú szemét...

Pilinszky-nél talán választott szerep, de Kafkánál nem, mindenesetre kevésbé ideologikus. De továbblépnék eggyel. A Doktor Faustusban Adrian Leverkühn vajon nem áldozat? De ha már ott van egy szál egyedül az ismeretlenben, akkor

szembenéz veled, formát ad neki. Vagy Kertész Sorstalanságának Köves Gyurija? Ő is kiemelkedik a formátlanságból, hogy az emlékezet számára elraktározható sorsa lehessen... Nincs szenvedéllyel vállalt, személyiséget kiteljesítő, életet kibontó áldozat?

Kétféle áldozat van, azt hiszem. Az ember feláldozhatja magát valakiért, valamiért. Az alkotó ember többé-kevésbé minden vagy sok mindent feláldoz a munkájáért, Adrian Leverkühn megköti az alkut a modern Luciferrel, feláldozza a legfontosabb emberi dimenziót: lemond arról, hogy szerethessen. Minthogy ezt nem tudja betartani, ördögi árat fizet: meghal kínok között az ártatlan gyermek, akit nem lehet nem szeretni... És persze a nagy mű megszületik. Kertész meg azzal, ahogy a gyanútlan Köves Gyurit áldozatnak szánja egy embertelen eszme, megmutatja azt a civilizációt, amely engedelmessé áldozattá és gépies hóhérrá neveli az embereket, sorstalanná, eszközzé.

Beszéltél arról, hogy a könyvek mennyire meghatározóak voltak életed alakulásában. De hogy mit olvasol, hogy miből mit olvasol ki, hogyan befolyásolta a saját lélettapasztalatod? Volt-e olyan könyv, amit sarokba dobtál előbb, aztán „érettebben” rongyosra olvastad? Legfontosabb könyveidet mennyiben egy előző könyv s mennyiben az életed választotta ki?

Az életem alakulását úgy befolyásolták a könyvek, hogy az olvasás az életem középpontjába került: mint élvezet, mint tanulás, mint szakma. Vagy mint menekülés a valóságos valóságból. Kábszer. Átlépni egy másik világba, átélni másféle sorsokat, azonosulni másféle emberekkel – több életet élni! Jókait faltam egy ideig, aztán amikor a kortársaiba – pl. Balzacba, még inkább Flaubert-be, Thackeray-ba belekóstoltam, megértettem, hogy egyre távolodom a romantikától. 14 és 20 éves korom között megérkezett hozzám Tolsztoj, Thomas Mann – A varázshegy – Proust – egy egész világ, amely az életemet ugyan nem változtatta meg, de az élet-szemléletemet nagyon. Nem felejttem ki a szovjet irodalmat sem, kamaszkorom hőskultuszát táplálták, miközben a nyugatiak és a Nyugatosok az ellenkező irányba, a kifinomult polgári életstílust tették vonzóvá. Kosztolányi például. Mórész később jött hozzám, a maga összképével a magyar életről. Babits meg mint költő, nem a prózája. A versek! Van egy kis verseskötet, ahol az írásomon követhető, hogyan és milyen sorrendben lettem rajongó kamaszból értő (?), vagy inkább érett versbarát. Magammal szoktam vinni utazáskor, mint a fogkefét, ez a könyvecske is mindenhol elfér és napi szükséglet.

Az életed kiolvasható ebből a kis könyvecskéből?

Hát ez a napló küllemű könyvecske valójában nem napló. Inkább szubjektív antológia, bár kétségtelen, hogy életszakaszok hangulatát követi a kamaszkortól a negyvenes éveimig, ízlésváltozásokat és a világszemlélet metamorfózisát, persze szerelmet, csalódást is. Szerb Antal 100 vers című gyűjteménye, kedvenc könyveim egyike, adta az ötletet talán tizenöt éves koromban. Ha ismered a kötetet, olvasd el újra a bevezetést. Az első vers, amit kisajátítottam, a Petőfié: A tizenkilencedik század költőire, Karinthy Martinoviccsa, Shakespeare-sonettek, egy régi Csoóritól, a Soványság és Kiplingtől az If és még sok minden. Nagyon fontos pillanatot rögzít mindegyik vers a maga idején, némelyik tartósan. Aztán abbahagyom ott, ahol Antonio Machado Négysorosokban töpreng életem és halálom. Itt már nincs pátosz.

Hogy saját naplód legyen, nem szeretted volna? Vagy hogy te írsz verseket, regényeket? Voltak ilyen próbálkozásaid? S ha igen, mi lett ezekkel?

Volt is, időnként van is valami naplófélelem. Az elsőt, még egészen zöldfülű koromban, megsemmisítettem. Aztán olyan idők jöttek, hogy nekem is megjött az eszem, és beláttam, hogy nem tanácsos. Hogy is írta Szisz? „beszélni nem tanácsos / és nem tanácsos hallgatni sem.” Nos, még mielőtt rádöbbenem a való világra, s a magam helyére benne, még verset is írtam, rém rosszat, esetleg közepeset. Két sorra emlékszem: Sztálin halálakor, gyászba borultan, teljes őszinteséggel, ezt írtam: „A fájdalom a szívekbe harap / úgy tűnik, mintha lebukna a nap” – és büszke voltam, hogy nem ragrím... Epikus hajlamom sajnos nincsen, még annyi sem, mint verskézségem. Kitalálni nem tudok, talán jól-rosszul el tudom mesélni, ami történt, velem vagy mással, talán némi fantáziával és intuícióval ki merem egészíteni az emlékezet hézagait. A helyzet az, hogy minél többet olvastam, annál inkább ráéreztem a minőség értékére, és ez persze hogy képessé tett némi kritikai önvizsgálatra. Az esszét mintha nekem találták volna ki. Ízés, formaérzék, empátia, szoros szövetség a betű birodalmával, a már említett intuíció és az a felismerés, hogy mindig jobb, amit olvasok, mint amit írok.

Szövetség a betű birodalmával – nagyon szép, de mennyire erős birodalom ez? Emberbarát? Vagy lehet emberellenes is?

Ha rövid a kardod – told meg egy könyvvel! Kardunk nincs, a könyv – tapasztalatom szerint legalábbis – leginkább a cenzorra hat. De ha mégis félnék egyesek némely könyvtől, csak lehet ennek valami oka, nem? Te talán nem is emlékszel: az én nemzedékem tollforgatóinak évente be kellett mutatnia az írógépét, hogy kapjon – vagy ne kapjon – engedélyt, hogy a következő évben is

használhassa. Hogy mire? Hát ez a kérdés. Tóth Imre, tudománytörténész, a legszemlésebb ember, akit ismertem, amikor Bukarestben elindult megkeresni a rendőrségen azt az irodát, amelyik ezzel az állampolgári veszéllyel foglalkozott, egy ajtón a következő feliratot találta: ARME DE FOC, ARME ALBE, MAȘINI DE SCRIS: – Kihúztam magam – mesélte –, hát így félnek tőlünk? Ez jólesett... A demokrácia egyik hibája az, hogy már nem félnek. Írhatsz akármit, nem számít. A másik hibája meg az, hogy tényleg írhat az akármit, és a legádázabb uszító is hivatkozhat a szólás-, illetve a sajtószabadságra. Mindig eszembe jut szakdolgozatom hőse, Bálint György zseniális írása, A tintahal: „Tintával védekeznek, és megettük. Ennyit ér a tinta védelme?” Sztarij Nyikolszkojében végeztek vele. Harminchat éves volt. A másik tintahal és jó barát, Radnóti, versben, a Hetedik eclogában búcsúztatja. Láttam az összetört szemüvegét, hazavitték az édesanyjának, feleségének, emlékül. Ezért nem írunk már tintával? Bármilyen írószerelem csak azért folytatni kell. A szemüveg eltörik. A betű megmarad, remélhetőleg.

Filmekben látunk jeleneteket: SS-tiszt Beethovent hallgat patefonján valamelyik lágerben, utána meg pisztolyával embereket lövöldöz... egy ideje azt gondolom, hogy ha meghallaná igazán a Beethoven zenéjét, nem tenné. De ez megint paradoxon, ugyanis lehetséges, hogy a helyzete miatt nem fogja soha meghallani, miről szól az a zene. Ismersz olyan esetet, amikor egy könyv, egy zene, egy festmény stb. kiragadta a közönségét saját helyzetéből? Amikor radikálisan megváltoztatta az életét? A te noteszedben a versek életfordulatok tanúi, vagy volt, amikor előidézői voltak?

A zenebarát gyilkos talán két egymással nem is érintkező világban él. Az egyik lény művelt, érzékeny, a másik pedig azok iránt, akiket, hatalmában áll, vagy egyenesen kötelessége gázkamrába küldeni vagy lelőni, nem érez semmit, legfennebb annyit, mint vadászatban a nyúl vagy a vadkacsa iránt, nem tartoznak az ő érzelmi- és értékvilágába, egyáltalán az emberi nemhez nem tartoznak. Ez a robotkép, amelyet – filmek kínálta minta alapján – együtt megmódoltunk, olyan bűnözőt próbál felismerhetővé tenni, aki a saját normái szerint, az énképe szerint felsőbbrendű ember, Übermensch, „azok” pedig egyszerűen nem emberek. Persze, ez ideológia. Erről szól részben a Sorstalanság, de nem ideologikusan, hanem parodisztikusan. Már szóba került az a bizonyos Adrian Leverkühn, szublimált típusa annak az embernek, aki magát egy magasabb cél, nem az ún. tökéletes társadalom, tökéletes nemzet, hanem a tökéletes mű érdekében érdelemmentessé nevelte, érzelmi öngyilkosságot követett el, hogy végül „visszavonja” a Kilencedik szimfóniát, mert „nem szabad lennie” a szépnek és nemesnek egy elembertelenedett világban. Ő tudatára ébred a megkettőződés iszonyatának. Különbözik nem hiszem, hogy egy vers, egy szonéta vagy egy regény tesz szerelmessé! A „Változtasd meg élted!” rilkei felszólítása önmagunk kiteljesítésére pedig (az én olvasatomban) nemcsak az archaikus Apolló-torzó hatásáról szól, hanem arról a teljességről, amit a szobor, szó szerint, megtestesít. Azokat a műveket – remekműveket! –, amelyek valamely művészi élményre, például a zene érzékeket felkavaró bódulatára fogják és bűnösnek ítélik a társadalmi normákat megkerülő szenvedélyt, olyan szerzők írták, akik tudták és átélték: a művészet lehet kerítő, de legfeljebb megteremti a légkört, a hangulatot, felszabadítja az érzékeket, félresöpri a rációt, a morális megfontolást. A példákat ismered: Tolsztoj a Kreutzer-sonátában, Thomas Mann a Buddenbrook családban bemutat ilyen helyzeteket. De a háttérben ott van a hiányérzet, egy bizonyos házasságforma válsága. A veszélyes művek között előkelő helyet foglal el egy levélregény, a Goethe Werthere. A hiszékenyebb irodalomtörténészek úgy vélik, hogy valóságos öngyilkosság-járványt indított el a művelt Európa ifjú nemzedékében. Holott, ha nem tévedek, egy-egy elfojtott és kirobbanni kész indulatokkal, érzelmekkel, tabukkal telített korszak közérzetét meg azt a bizonyos korszakemet éppen a fiatalok szokták – nem véletlenül – kifejezni, olykor éppen önpusztító tehetetlenségükben. Mellesleg elképzelhető, hogy Goethe éppen a saját szorongásának, dekadens hajlamának vetett véget hőse öngyilkosságával, legyőzte, megölte a gyenge Goethét, hogy megszülethessen az erős, életképes és nagyot alkotó zseni. És hogy végül eleget tegyek indiszkréciódoknak is: húszéves koromban, egy moziban döbbszemtem rá, hogy szerelmes vagyok. Nem egyedül néztem persze René Claire pazar filmjét, A nagy hadgyakorlatot. Néha azt gondolom, hogy talán Gérard Philipe voltam szerelmes.

Szeretném megkérdezni, ha már Goethénél említetted, szerinted milyen az új korszellem?

A korszellem diktálta Goethének azt a – persze hogy összetett – szót, hogy Weltliteratur. Példával illusztrálta, hogy mire gondol: németre fordította Diderot dialógus-regényét, a Rameau unokaöccsét. Korszellem biztatta Adyt, hogy Verlaine-t, Babitsot, hogy Dantét fordítson. Nézz körül, kik fordítanak manapság – tisztelet a kivételnek, ám azért csak kivétel marad -, és hogyan! Lehet, hogy a kor és a szellem olykor egymást tagadja. Mintha nem akarnának tudni egymásról. Szégyellik egymást. De magát csak a szellem szégyelli a kor helyett.

Pedig az ember úgy gondolná, hogy a mai korszellem pláne a Weltliteratur kovásza! (sőt pékje!) Lásd még globalizáció, Unió stb.

Azt hiszem, hogy többféle korszellem van ma, éppen ma. Amit különböző meghatározásokból ismerni vélünk, az a fogalmilag aligha megragadható korszellem, inkább tények és közérzetek keveréke. Kibékíthetetlen célok és egymást kizáró hitek egyaránt és egy időben pályázhatnak a korszellem(ek) címére. Pályáznak is. Lehet, hogy mindig így volt? Csak a technikai eszközök hallatlanul kitágították egyesek horizontját, miközben mások a közeli szomszédokról sem tudnak? Talán nem is érdekli a másik ember, falu, ország, gondolat azokat, akiket saját tudásuk és/vagy tudatlanságuk teljesen kielégít, esetenként megnyugtató önelégültségben hagyja őket élni. Tudom, nem illik magamat idézni, de hát most is úgy látom a világot, mint Madách születése után 150 évvel: „Próbáljuk elképzelni a Tragédiát úgy, mintha az egymást követő történelmi-társadalmi alakulatokat megjelenítő színek egyszerre jelennének meg a színpadon...” Sok minden megváltozott 1973 óta, de ez talán nem. Közeledtünk egymáshoz vagy távolodtunk egymástól mi, emberek, akik ezen a glóbuson élünk? Tudhatunk valami közöset a korszellemről? Tartok tőle, hogy a korszellem – ha

van – csakis térben képzelhető el.

Létezik olyan szó, hogy korjellem? És amit megnevez?

Legyen ilyen szó! Ki, ha nem az író gazdagítsa bátran és okosan a nyelvet? Mi lett volna a magyar nyelv és irodalom, ha nincs Kazinczy? Persze, időről időre újra kéne gondolni a jellem fogalmát. Biztosan hat rá a kor, mert örökölt hajlamok és vállalt értékszempontok mellett az is számít, hogy szükségletekhez igazodó szokás, szokássá váló minták – újabban például a televízió a tudományos-történelmi adásoktól a szappanoperáig milyen mintákat kínálnak... Ki a jó? Mi a szép? Hátha az irodalom is szóhoz jut a maga eszközeivel. Igen, igen: történetekkel!

Kategória: vers, próza
Denumire autor: Láng Zsolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat